

Prof. dr Lazo Ristić¹⁰¹
Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Banjoj Luci

UDC 316.75:316.342.2

UTICAJ IDEOLOGIJE NA ISTRAŽIVANJE KLASNO-SLOJNE STRUKTURE

Abstract: *Ideology is relevant for sociological research. The influence of ideology is particularly present in research of class-layered structure of society. This effect can best be shown in the example of our sociologists. They are operating on the assumption that the possible development towards a classless communist society. In harmony with this assumption they were creating more or less developed theoretical and hypothetical frameworks for research of class-layered structure of society, with a high degree of caution given the strong presence of ideological thinking. The situation prevailing ideological views have developed a strategy to promote scientific thinking. Today, the sociology is also in a precarious position. Burdened by a new liberal ideology that does not see the society as a separate entity. Sociologists are pushed into the background in order to the ideology of those who have a current social power could be realized.*

Key words: *science, ideology, social structure, social groups, social classes, social strata.*

Apstrakt: *Ideologija je bitna determinanta socioloških istraživanja. Uticaj ideologije posebno je prisutan kod istraživanja klasno-slojne strukture društva. Ovaj uticaj najbolje se može prikazati na primjeru naših sociologa. Oni su polazili od pretpostavke da je moguć razvoj prema besklasnom komunističkom društvu. U skladu sa takvom pretpostavkom stvarali su manje ili više razvijene teorijsko-hipotetičke okvire za istraživanje klasno-slojne strukture društva, sa visokim stepenom opreza s obzirom na snažno prisustvo ideološkog mišljenja. U situaciji premoći ideološkog mišljenja naši sociolozi su morali razvijati strategiju kako promovisati naučno mišljenje. Danas je sociologija takođe u nezavidnom položaju. Opterećena je neoliberalnom ideologijom koja društvo ne vidi kao poseban entitet. Sociolozi su potisnuti u drugi plan da bi se ideologija onih koji imaju trenutnu društvenu moć mogla realizovati.*

Ključne riječi: *nauka, ideologija, struktura društva, društvene grupe, društvene klase, društveni slojevi.*

¹⁰¹ Profesor na grupi metodoloških predmeta na FPN u Banjoj Luci, studij sociologije.

Uvodna razmatranja

Nuka je uslovljena raznim društvenim determinantama koje mogu da ubrzavaju ili sputavaju njen razvoj. Jedna od bitnih determinanti svakako je ideologija. Kroz duži istorijski period manifestuje se suprotnost naučnih rezultata i ideološkog mišljenja. Da bismo objasnili ovu suprotnost potrebno je imati u vidu da se interesi društvenih grupa najbolje izražavaju u njihovim ideologijama. U stvari, njihova se ideologija pokazuje kao racionalizacija njihovih grupnih interesa. Ali, ako ideologija određene društvene grupe ostane isključivo racionalizacija interesa, ona nema izgleda da postane vladajuća svijest. Zato postoji potreba za višim stepenom racionalizacije, odnosno da se posebni grupni interes prikazuje kao interes cijelog društva. Tako se različiti interesi maskiraju racionalizacijom. Ova racionalizacija grupnog interesa predstavlja ideologiju kao iskrivljenu svijest. Naravno, iskrivljena svijest nije lažna svijest. Ideologija nije laž. Jer, onaj ko laže dobro zna šta je istina, a onaj ko ideološki misli nije svjestan da obmanjuje i sebe i druge. Dakle, u svom razvoju ideologija je prvo partikularna svijest koja racionalizuje interese određenih društvenih grupa, a onda postaje totalitarna. Postoji mnoštvo partikularnih ideologija a jedna od njih postaje totalitarna. Totalitarna ideologija uvijek prikazuje posebno kao opšte. Ali, isto tako ona teži da ideološku svijest prikaže kao naučnu. Zato se često javljaju žestoke suprotnosti naučnih rezultata i ideološkog mišljenja. Najbolji primjer su stradanja Đordana Bruna, Galileja i drugih. Oni su svojim naučnim doprinosom poljuljali tadašnji pogled na svijet i zadali snažan udarac vladajućoj ideologiji. Njihova stradanja su potvrdila da važi izreka na koju se pozivao Lenjin: „Kada bi geometrijski aksiomi zadirali u interese ljudi, njih bi sigurno pobijali.“¹⁰² Naravno, nisu svi naučni problemi podjednako izloženi uticaju ideologije. Može se pretpostaviti da je uticaj ideologije snažno izražen na istraživanje klasno-slojne strukture.

U sociološkom diskursu poseban značaj ima razmatranje uticaja ideologije na sociološka istraživanja. Na primjer, Merton fokusira pažnju na uticaj liberalizma i totalitarizma na naučno mišljenje. Mils je takođe dao značajan doprinos na ovom polju, ukazujući da je empirijski karakter socioloških istraživanja podređen ideološkim shvatanjima. Milsa posebno interesuju razni činioci koji uslovljavaju uticaj ideologije na sociologiju. Interesuje ga, prije svega, uticaj liberalizma na sociologiju. Na primjeru američkih sociologa Mils objašnjava uticaj liberalne ideologije na tendenciju da se u istraživanjima bavi jednim empirijskim detaljem. Američki sociolozi polaze od postavke da iza svakog društvenog fenomena stoji veliki broj uzroka, koji su, svaki za sebe, malo važni. Dakle, radi se o pluralističkoj teoriji uzroka. To dobro dođe liberalnoj politici za sprovođenje reformi kroz niz postupnih mjera ograničenog

¹⁰² Lenjin, V. I. U., *Izabrana djela*, tom I, knjiga druga, Kultura, Beograd, 1948, str. 69.

domašaja. Dakle, ideja da su uzroci društvenih dešavanja mnogobrojni i, svaki uzet za sebe, malo važni, uklapa se u liberalistički prakticism. „Pluralistička teorija uzroka predstavlja važnu *ideološku komponentu* američkog liberalizma. Pomoću ovakve teorije zamagljuje se stvarnost i skrivaju bitni uzroci društvenih pojava. Teorija *pluralizma uzroka* smanjuje moć naučne misli da vrši otkrivanje bitnijih i dubljih uzroka društvenih kretanja. Klasno-ideološke primese u ovakvoj teoriji veoma su vidno ispoljene.“¹⁰³

Slične koncepcije nalazimo i kod drugih teoretičara. Na primjer, Karl Popper je razvio ideju mijenjanja društvenih prilika koju je nazvao postupnom tehnologijom, društvenim inženjeringom korak po korak. Dakle, polazi se od stava da samo postupne promjene mogu da dovedu do praktičnih rezultata. Ako bi se pri tome i prihvatile pojedine ideje koje se tiču društva kao cjeline, to još uvijek ne znači da se može pristupiti izmjeni cjelokupnog društva. Možemo, na primjer, prihvatiti ideju opšteg dobra, ali opet se društvene promjene dešavaju samo putem malih prilagođavanja. Ciljevi koji se ovim prilagođavanjem ostvaruju mogu biti različiti, ali se uvijek ostvaruju korak po korak, putem pažljivog upoređivanja rezultata koji se očekuju sa onima koji su postignuti, kako bi se odmah uočile nepoželjne posljedice preuzete reforme. Zato Popper smatra da se moraju izbjegavati suviše obimne i složene reforme. Kod takvih reformi ne mogu se sagledati uzroci i posljedice da bi se saznalo šta se stvarno dešava i čemu takva reforma stvarno vodi. Naravno, to ne isključuje i neke veće reforme. Kao primjer Popper navodi da se putem jednog niza uzastopnih mjera dovodi do izmjene klasne strukture društva ili do pravednije raspodjele dohotka. Ali ovakve promjene stalno su podvrgnute kritičkom ispitivanju i neprestanom prilagođavanju. Tako se mogu otkloniti ili umanjiti nenamjeravane posljedice.¹⁰⁴

Veberovo zalaganje za vrijednosno neutralnu nauku može se tumačiti, prije svega, kao zalaganje za ideološki neutralnu sociologiju. Alvin Guldner ističe da je Veber svoju koncepciju o sociologiji kao neutralnoj nauci razvijao iz praktičnih razloga. U stvari, Veber se tako borio za autonomiju univerziteta. On je bio opterećen problemom slobodnog bavljenja sociologijom. Trebalo je otkloniti štetno miješanje politike. Istovremeno, to je bila borba protiv univerzitetskih profesora koji su koristili političke i ideološke stavove i tako pridobijali studente.

¹⁰³ Todorović, A., *Neki problemi sociologije saznanja*, Stručno udruženje studenata Univerziteta u Nišu, Niš, 1979. str. 136.

¹⁰⁴ Pogledati: Ristić, L., *Metodološki tehnicizam Karla Popera*, Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka, 2004.

Ideološko i naučno mišljenje

Svaka ideologija sastoji se iz određenih sudova vrijednosti, kojim se izražava stav subjekta prema društvenoj realnosti. Nuka takođe sadrži sudove vrijednosti. Na primjer, svaka ocjena naučnog rezultata je izricanje suda vrijednosti o tom rezultatu. U stvari, ocjenjuje se da li je rezultat istinit ili neistinit. Prema tome, daje se sud vrijednosti. Međutim, naučni i ideološki sud vrijednosti bitno s razlikuju. Ovo se, prije svega, odnosi na društvene nauke. Prirodne nauke su stekle određenu ideološku samostalnost i emancipaciju. Društvene nauke su ideološki osjetljive zato što su okrenute društvenim problemima, što omogućuju čovjeku ovladavanje društvenim procesima i zakonitostima. „U ovom veoma složenom procesu prepliće se više činilaca, počev od obično iskrene težnje naučnika da otkriva naučnu istinu o društvenim pojavama, preko delovanja klasnih interesa na proces naučnog istraživanja i na korišćenje njegovih rezultata, do osjetljivih ideološko-političkih stavova koje naučnici zastupaju ili se od njih traži da ih poštuju.“¹⁰⁵

Da bismo odredili pojam ideologije morali bi naći neku karakteristiku kojom se ideološko mišljenje specifično razlikuje od neideološkog. Naravno, ta karakteristika mora da bude svojstvena svim ideološkim stavovima. U tom smislu bitna karakteristika je grupna zainteresovanost koja stoji iza određenog stava. Grupna zainteresovanost uslovljava da su ideološki stavovi uglavnom sudovi vrijednosti. Ovi stavovi izražavaju trajnije subjektivno reagovanje neke grupe na određeni društveni problem, pojavu ili događaj. Prema tome, reagovanje nije samo trenutno i nezainteresovano nego je trajnije i grupno zainteresovano. Reagovanje proizilazi iz položaja grupe, njenih potreba i aspiracija, a to je ključni razlog da se u ideološke stavove vjeruje kao istinite. Za razliku od ideologije nauka se ne oslanja na vjerovanje u istinitost svojih iskaza nego na dokazivanje istinitosti. Ako iskazi nisu dokazani oni su samo naučne pretpostavke.

Naš cilj nije da istražujemo razna određenja ideologije. Čini nam se da je prihvatljivo određenje ideologije koje je dao Mihajlo Popović. Sociološki posmatrano ideologija je „manje ili više *organizovan skup ili sistem zainteresovanih mišljenja, stavova i ideja u koje se bez rezerve veruje kao istinite i kojima se izražavaju interesi i težnje određenih klasa, slojeva, a nekada i većeg dijela društva. Socijalna funkcija ideologije je uglavnom u idejnoj orijentaciji i mobilizaciji određene klase ili većeg dela društva na postizanje određenih klasnih ili, šire, društvenih interesa.*“¹⁰⁶

Ideologija se javlja u različitim likovima i funkcijama a najznačajniji su kao „iskrivljena svijest“, kao faktor društvene integracije, kao instrument

¹⁰⁵ Popović, M., *Problemi društvene strukture*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1974, str. 279.

¹⁰⁶ *Isto*, str. 284.

političke legitimacije. Ona se ne zasniva na istraživanju stvarnosti i provjeri svojih rezultata. Naravno, naučna saznanja mogu vrlo često poslužiti ideologiji kao pokriće njene ispravnosti. Problemi nastaju kada dođe do ideološke prerade naučnih dostignuća, ili kada se vrijednosni ideološki sudovi prikazuju kao naučni. Dakle, postoji problem ideološke instrumentalizacije nauke. To je stanje u kome se „ne zabranjuju naučno-istraživačke procedure, ali one su manje važne od onoga što im se ideološki zadaje. Ideologizacija nauke je tolika da čak i borba za njenu dezideologizaciji mora posezati za ideološkim argumentima. Ideološke borbe za nauku i oko nauke postaju važnije od nauke same. Da li je nauka buržoaska ili proleTERSka, liberalna ili socijalistička, nacionalna ili ninternacionalna itd., to su tipični kontra-ideološki pokazatelji kojim se obilježava i mjeri njena valjanost. Ideologija je vodeće konstruktivno načelo a društvena nauka pomoćna, podređena institucionalna aparatura te konstrukcije, mišljenje drugog reda ili 'ideologija na kvadrat'.“¹⁰⁷

U samom procesu naučnog rada postoje teškoće da se naučnici oslobode ideoloških stavova. U sociološkim istraživanjima ideološki stavovi se javljaju na tri načina:¹⁰⁸

- (a) kao sastavni deo sopstvenih naučnih pretpostavki i gledišta, pri čemu sociolog između njih često ne pravi razliku;
- (b) kao politička ili druga ideološka stanovišta njegovih ideoloških protivnika, koja sociolog ne prihvata i zato ih kritikuje;
- (c) kao predmet sociološkog istraživanja, na primer politička mišljenja u oblasti istraživanja javnog mnjenja, ili vrednosni sudovi u sociologiji religije, umetnosti, morala itd.

U sociološkom istraživanju probleme stvaraju ideološki stavovi koji se javljaju na prva dva načina. Prvi način stvara nesagledive probleme, jer je sastavni dio „naučnog fonda“ pa se ideološki stavovi prikazuju kao naučni stavovi, kao teorijska polazišta za empirijska istraživanja.

Ideologija i koncepcija o klasnim odnosima

Društvo je nehomogena i izdiferencirana cjelina, koja je kao takva strukturirana po raznim sastavnim elementima i sa složenim odnosima posredstvom kojih su ti dijelovi objedinjeni u društvu kao cjelini. Osnova strukturiranosti društva je društvene podjela rada. Osnovna jedinica društvene

¹⁰⁷ Kalanj, R., *Sociologija i ideologija, Socijalna ekologija*, Zagreb, 2009, No. 3-4, str. 243.

¹⁰⁸ Popović, M., *Teorija i empirija, Sociološko istraživanje klasa i slojeva*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu., Beograd, 1994, str. 66-67.

podjele rada je društvene uloga, i ona je ključ za razumijevanje položaja u društvenoj strukturi. Zato je društvena podjela rada temelj društvene slojevitosti. Glavna analitička kategorija za razumijevanje vertikalne dimenzije društva je društveni položaj. Veći broj ljudi sličnih društvenih položaja ukazuje na postojanje određenih društvenih oblika slojevitosti (slojevi, kaste, klase, staleži). Društveni oblici slojevitosti su više ili manje homogeni. Međutim, nikada nisu toliko homogeni da nije značajno istraživanje razlika koje postoje u njihovom okviru.

Dakle, postoje razni oblici društvene slojevitosti. Za naše razmatranje bitno je odrediti razliku pojma društveni sloj i pojma društvena klasa. Prihvatamo Milićevo određenje, društvenog sloja, pošto sadrži tri bitna obilježja koja su značajna za naša razmatranja. „Pod društvenim slojem podrazumeva se realan društveni oblik, a ne apstraktno-analitička konstrukcija ili statistička grupacija. Često se i razne tvorevine ove poslednje vrste nazivaju slojevima. Kao realan društveni oblik, svaki društveni sloj ima tri obeležja: (1) on je sastavljen od lica sličnog društvenog položaja, a ponekad i kao sloj ima određenu funkciju u društvenoj podeli rada; (2) sloj predstavlja društveni okvir u kom se odvija pretežan deo svih društvenih odnosa njegovih pripadnika koji ne proizilaze direktno iz položaja u društvenoj podeli rada i nisu regulisani osnovnom društvenom organizacijom. ... (3) Treća osobina društvenog sloja jeste sličan način života i sličnost u nizu kulturnih karakteristika, počev od nivoa obrazovanja, jezičkih specifičnosti i ukusa do najosnovnijih etičko-kulturnih vrijednosti i ideala.“¹⁰⁹ Međutim, između sociologa postoje terminološke neujednačenosti. Tako je, na primjer, rašireno shvatanje da riječ „sloj“ označava dio društvene klase. Ipak, većina sociologa razlikuje termine „klasa“ i „sloj“, kao i „klasna podjela“ i „društvena slojevitost“. Za razumijevanje ove razlike bitno je da se ima u vidu da su klase velike društvene grupe čiji društveni položaj prvenstveno zavisi od odnosa prema sredstvima za proizvodnju, dok su slojevi „velike grupacije čiji društveni položaj počiva uglavnom na mestu u društvenoj podeli rada, na profesionalnoj ulozi. Ali i u jednom i u drugom slučaju klase i slojevi se međusobno razlikuju prema nejednakom učešću u raspodjeli ekonomske moći.“¹¹⁰ Klasa je u društvenom pogledu organizovaniji oblik društvene slojevitosti. Pojedini društveni slojevi mogu se u određenim uslovima pretvoriti u klase. Bitan uslov za ovu promjenu je mogućnost stvaranja i širenja klasne ideologije. Takođe je bitna i mogućnost klasnog političkog organizovanja. Dakle, radi se o činionicima koji se kao takvi mogu odražavati na proces naučnog istraživanja klasno-slojne strukture društva. Oni su kako predmet naučnog istraživanja, tako i činilac uticaja na naučna istraživanja.

¹⁰⁹ Milić, V., *Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1966., str. 38-39.

¹¹⁰ Popović, M., *Teorija i empirija, Sociološko istraživanje klase i slojeva*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakultete u Beogradu, Beograd, 1994, str. 95.

Uticaj ideologije na istraživanje klasno-slojne strukture najbolje se može prikazati na primjeru naših takozvanih marksističkih sociologa. Oni su polazili od Marksovog shvatanja da su društvene klase konfliktne, antagonističke društvene grupe. Sa ovom Marksovom tezom trebalo je uskladiti ideološki stav da sa ukidanjem privatne svojine nestaje društveni izvor klasnog antagonizma. Zato je stvorena ideološka konstrukcija „antagonističkih“ i „neantagonističkih“ klasa. Ovdje je riječ o pojednostavljenom odnosu među klasama. Taj odnos ne može se svesti na pitanje da li vlada samo antagonizam ili ne vlada. Na primjer, sa gledišta ovog shvatanja nepojmljivo je da se govori o uzajamno uslovljenoj egzistenciji između vlasnika i radnika. Uzajamna zavisnost obezbjeđuje minimum zajedničkih interesa. Ova uzajamnost interesa jasno se mogla uočiti još u ranom kapitalizmu, a u savremenom kapitalizmu takođe je prisutna. Ako bi se ovaj odnos posebno naglasio, a ostali odnosi izdvojili, dobila bi se ideološka koncepcija koja je potpuno suprotna prethodnoj. Dakle, kada je riječ o istraživanju klasno-slojne strukture, postoje suprotstavljene koncepcije o klasnim odnosima. Ukoliko se one koriste kao teorijska polazišta u empirijskom istraživanju rezultati su uvijek problematični, odnosno ideološki obojeni. Naravno, takva istraživanja uglavnom se podstiču za dnevno-političke potrebe. Konkretno, kada se istražuju „antagonističke“ klase ideološki se prikriva mogućnost da se istražuje ono što povezuje klase, a kada se istražuju „neantagonističke“ klase prikriva se ono po čemu su međusobno suprotstavljene klase. Dakle, u oba slučaja ideološki motiv djeluje prikrivajući (ili iskri-
vljavajući) stvarne društvene odnose između klasa, kao i drugih društvenih grupa u okviru klasno-slojne strukture društva.

U takvoj situaciji sociolozi su postavljali različite hipoteze o klasno-slojnoj strukturi postojećeg društva. Polazili su od pretpostavke da je moguć razvoj prema besklasnom komunističkom društvu i u skladu sa takvom pretpostavkom postavljali su hipoteze o klasno-slojnoj strukturi prelaznog perioda. Hipoteze su bile usklađene sa vladajućom ideologijom. Tako je Pečujlić zastupao mišljenje da se prelaz u besklasno društvo odvija kroz dvije faze (prvo se formira birokratski tip društvenog grupisanja na osnovu državne svojine, a zatim se prelazi na društveno-profesionalno grupisanje). Zoran Vidaković govori o postepenom gubljenju elemenata klasne podjele rada a u tom procesu naglašava potrebu suzbijanja stihijskog obnavljanja klasne podjele rada. To „stihijsko“ razrješava djelatnost „subjektivnog“ faktora. Mihajlo Popović polazi od raspodjele društvene, ekonomske i političke moći. Dakle, ovo pitanje rješava se sa gledišta ko i na koji način raspolaže ovom moći. Promjene se dešavaju tako što se od klasno-svojinske dominacije prelazi na slojno-političku dominaciju. Svima je zajedničko da će se kroz razvoj socijalističkog samoupravljanja kretati prema ukidanju svake klasne i slojne dominacije. Govorilo se o izgradnji socijalističkog društva u kome postoje samo slojne a ne i klasne suprotnosti. Dakle sve se svodi na obrazlaganje hipoteze o prelaznom periodu ka besklasnom društvu.

Ideološke predrasude i naučne pretpostavke

U našim društvenim okolnostima ideologija je napravila pravu konfuziju u proučavanju klasno-slojne strukture društva. Polazilo od određenih naučnih pretpostavki, ali je uvijek prijetila opasnost da se naučna pretpostavka zamijeni ideološkom predrasudom. Ukazali smo na primjer da su mnogi naši sociolozi polazili od pretpostavke da je socijalizam prelazni period od kapitalizma ka komunističkom društvu, koje će biti besklasno. Postavlja se pitanje: Da li su ovi sociolozi polazili od ideološke predrasude ili naučne pretpostavke? Iskaz da je socijalizam prelazni period od kapitalizma ka besklasnom komunističkom društvu može biti naučna pretpostavka, a isto tako i ideološka predrasuda. Ako je ideološka predrasuda onda se stvarnost prikazuje doslovno u skladu sa predrasudom, bez obzira kakva je. Unaprijed je „poznato“ da se društvene promjene odvijaju u pravcu iščezavanja društvenih klasa i formiranja slojeva koji nisu klase. Ali, priznaje se postojanje radničke klase. Postojanje ove klase bilo je očigledno. Radnička klasa prikazuje se kao dominantna klasa, ali nije jasno u kom smislu je dominantna. Osim toga, postoji i logički paradoks, jer klasiranje je moguće vršiti samo ako se utvrde razlike između klasa. Kasnije se uvodi kategorija *radnih ljudi*, koja u analitičkom smislu ništa ne znači. Tako je izraz *radni ljudi i građani* predstavljao jednu najobičniju retoričku frazu.

Prema tome, potpuno je opravdano postavljeno pitanje da li se polazilo od naučne pretpostavke ili ideološke dogme. Za odgovorom na pitanje treba tragati tako što će se prvo ispitivati prisustvo ideološke dogme koja je jasno formulisana kao takva. Ova dogma govori o „istorijskoj neminovnosti“ stvaranja društva bez klasa, bez eksploatacije, bez svake socijalne dominacije. Čini nam se da bi mogli postaviti hipotezu da su naši sociolozi stvarali manje ili više razvijene teorijsko-hipotetičke okvire za istraživanje klasno-slojne strukture, sa visokim stepenom opreza s obzirom na snažno prisustvo ideološkog mišljenja. Kao da se razvijala strategija da se u situaciji premoći ideološkog mišljenja promovisalo naučno mišljenje u odjeći ideološkog mišljenja. No, nisu svi u tome bili najbolje spretni.

U svakom slučaju sociološko mišljenje bilo je isprepletano sa ideološkim mišljenjem. To znači da su sociolozi uvijek u situaciji da rješavaju problem kako naučno misliti pod teretom ideološkog mišljenja. Osim toga, uticaj ideologije odražava se na kvalitet sociološkog naučnog potencijala. Mihailo Popović smatra da „ima dosta osnova da se tvrdi da je polazna pretpostavka marksističkih sociologa o mogućnosti izgradnje socijalističkog društva imala neke činjenične osnove, da nije bila čista ideološka predrasuda. Krupne promene u ekonomskim i političkim odnosima u savremenom kapitalizmu, kao što su nacionalizacija velikih preduzeća i čitavih privrednih grana, usvajanje radničkih zakonodavstava, formiranje tzv. države blagostanja govore dosta uverljivo o tome da je došlo do značajne socijalizacije kapitalističkih

društvenih odnosa. Ako se nije ostvarilo Marksovo predviđanje da će proleterska revolucija izbiti najpre u razvijenijim kapitalističkim zemljama, desile su se krupne *socijalističke modifikacije* kapitalističkih društvenih odnosa, koje pokazuju dovoljno jasno da se socijalističke ideje o društvenoj jednakosti i pravdi nisu samo utopija nego i određena realna mogućnost, realna društvena tendencija, čije ostvarenje zavisi od niza povoljnih uslova i okolnosti u razvoju jedne zemlje. S druge strane, socijalističke revolucije u Rusiji, kasnije u Jugoslaviji, Kini i nekim drugim zemljama ostvarivale su istu tendenciju socijalističke modifikacije društvenih odnosa u tim zemljama, naravno na drugačiji način i bitno drugojačijim metodama, koje su karakteristične za izgradnju i funkcionisanje totalitarnih društvenih sistema.¹¹¹

U direktnom odgovoru na pitanje da li je kod naših sociologa bila riječ o naučnoj pretpostavci ili o ideološkoj predrasudi Popović kaže: „Ako su se marksistički sociolozi služili naučnom analizom postojećih, stvarnih društvenih odnosa i realno mogućih tendencija društvenog razvoja, ako su bili dovoljno kritički u toj analizi i u predviđanju mogućeg razvoja, ako za njih nije bilo presudno to što su vladajući političari i ideolozi tvrdili i što je bilo „zacrtano“ u partijskim dokumentima, u toj mjeri njihove sociološke pretpostavke o transformaciji klasno-slojne strukture socijalističkog društva bile su *naučne* pretpostavke a ne *čista ideološka* predubeđenja.“¹¹²

Naučnik se razlikuje od ideologa po tome što predviđa šta je realno moguće na osnovu tendencija društvenog razvoja, a ideolog bezrezervno vjeruje da se tako mora desiti. Naučnik se služi kritičkim naučnim argumentima, izvodi dokaze za i protiv, a ideolog se ne opterećuje time i jednostavno tvrdi da to treba i mora da se desi pošto odgovara ljudskim idealima. Naravno, ideolog je tada u sukobu sa drugim ideologom koji ima drugačije ideale, a najčešće su oba ideologa u sukobu sa naučnikom. U nekom čistom obliku naučnici među sobom ne mogu biti u sukobu, oni mogu samo iznositi različite argumente, načine naučnog mišljenja i slično. Međutim, kada se pojavi kombinovanje naučnog i ideološkog mišljenja sukobi su neminovni.

Naravno, nije moguće bez prethodnog istraživanja utvrditi koliko je kod naših sociologa bila prisutna naučna svijest, a koliko ideološka. To bi trebalo da bude predmet posebnih istraživanja. Ali, mogu se identifikovati neki tipični primjeri uticaja ideologije, kada je riječ o istraživanju klasno-slojne strukture društva. Takav primjer prikazaćemo kod Zorana Vidakovića. On polazi od tvrdnje da je postojala dvostruka priroda „državnog socijalizma“. Potom kombinuje svoje naučne stavove sa stavovima vladajuće ideologije. Pri tome je ideološki stav, formalno gledano, na prvom mjestu. Naučni stav koji slijedi suštinski negira kako prethodni ideološki stav, tako i polazište da je riječ o dvostrukoj prirodi „državnog socijalizma“. Naime, Vidaković kaže da je „na

¹¹¹ Isto, str. 74-75.

¹¹² Isto, str. 75.

jednoj strani revolucionarna koncentracija društvene moći u cilju zadovoljavanja neposrednih interesa radnih masa i ubrzanog stvaranja materijalnog i socijalnog temelja razvijenog socijalizma...“. Zatim, u istoj rečenici, nastavlja da je „na drugoj strani formiranje društveno-ekonomskih odnosa analognih kapitalu i najamnom radu, što prate i odgovarajuće tendencije u društvenom raslojavanju i grupisanju, u političkim i idejnim procesima.“¹¹³ Prvi stav je očigledno ideološki. Ideološko je i polazište da postoji dvostruka priroda ekonomskog i političkog uređenja. Takav stav može poslužiti samo kao ideološki instrument za opravdavanje postojećeg stanja, sa prepravkama koje ne mijenjaju njegovu suštinu. Međutim, ovdje je evidentan i naučni doprinos jer je u toj dvostrukoj prirodi prisutna jedna strana koja se odnosi na kritički prikaz stvarnosti.

Izloženi stavovi su metodološko polazište za dalju analizu. Iz prethodnih premisa slijedio je zaključak da dvostruka priroda ekonomskog i političkog uređenja uslovljava „i dvojaki karakter svih društvenih institucija i političkih organizacija, duboko protivrječan položaj svih društvenih grupa i divergentne tendencije u svim društvenim procesima i odnosima.“¹¹⁴ Tako kada govori o klasno-slojnoj strukturi uvijek postoje dvije strane. Na primjer, za radničku klasu, sa jedne strane, kaže se: „društvena grupa prema čijem razvoju i napretku je usmerena revolucionarna vlast naglo se povećava i u toku industrijalizacije postaje stvaralac pretežnog dijela društvenog proizvoda; potvrđuje se kao glavna socijalna osnova revolucionarne vlasti, od čije opšte političke podrške zavisi opstanak privrednog i političkog sistema; zaštita neposrednih interesa radništva čini trajne i neotklonjive funkcije u političkoj strukturi koncentrisane društvene moći...“. Sa druge strane, odnosno sa stanovišta „antagonističkih elemenata“ u istoj društvenoj strukturi, za radničku klasu kaže se da „u odnosu prema državnom svojinskom monopolu i njegovim funkcijama preobraženog kapitala dobija obeležja najamnog radništva; podvrgnuta dominaciji u odnosima proizvodnje, u latentnom ili otvorenom sukobu sa funkcionerima svojinskog monopola; lišena moći u ekonomskoj strukturi, i zato potiskivana i u političkoj sferi, udaljavana od neposrednog vršenja vlasti i upućena da svoje interese ostvaruje posredstvom osamostaljene političke hijerarhije; izložena tendenciji političke i ideološke hegemonije od strane posrednika koji direktno vrše ekonomsku i političku vlast.“¹¹⁵

Ova šema primjenjuje se i na ostale dijelove društvene strukture. Radi boljeg razumijevanja navodimo u cjelosti tekst koji se odnosi na društveni sloj upravljača.

„Sloj upravljača, profesionalnih političkih i privrednih funkcionera: na

¹¹³ Vidaković, Z., *Korak nazad dva koraka napred*, Komunist, Beograd, 1971, str. 19.

¹¹⁴ *Isto*.

¹¹⁵ *Isto*, str. 20.

jednoj strani – deo društva preko kojeg se u datoj istorijskoj situaciji ostvaruju neposredni interesi i revolucionarni ciljevi radništva; političko i idejno vodstvo, privredno i stručno rukovodstvo bez kojega radnička klasa ne može obezbediti nadmoć u društvu niti stvoriti pretpostavke za svoje potpuno oslobađanje; povereništvo sve razvijenije radničke klase, društveni položaj i moć koji zavise od opšte političke podrške radništva; bez trajno i pouzdano politički i pravno utvrđenih i ideološki opravdanih društveno-ekonomskih osnova vlastite društvene moći (privatne svojine); upućeno da svoj mandat neprestano potvrđuje ostvarivanjem interesa radničke klase i radnih masa; a na drugoj strani – izvršilac funkcija državnog svojinskog monopola, pridržalac ekonomske i političke moći otuđivane od rada i suprotstavljene radništvu; teži da društveni položaj i moć u objektivno mogućim granicama što potpunije osamostali i reprodukuje mimo kontrole radnih masa; formira specifične interese, naročito političko ponašanje i posebnu ideologiju s delimičnim osloncem na odgovarajuće atribute radničke klase ali i sastojcima koji odstupaju od tih atributa; sa svim posebnim grupnim obeležjima interpolira se u proces ostvarivanja interesa radničke klase i modifikuje načine a može da skrene i pravac ostvarivanja tih interesa; teži da učvrsti političku i ideološku hegemoniju nad radničkom klasom, jer je to uslov za djelotvorno vršenje njegove duboke rascepljene društvene uloge, a i za trajnije reprodukovanje njegovog posebnog društvenog položaja.¹¹⁶

Umjesto zaključka

Iz navedenih primjera može se pretpostaviti da je postojao jak ideološki uticaj na sociologe i opasnost od represije, pa se svjesno kombinovale ideološko i naučno mišljenje, da bi se osigurao ostanak u naučnim krugovima i naučni rad. U prvom periodu poslije Drugog svjetskog rata bile su najnepovoljnije ideološke prilike za razvoj sociološke misli, tako da se ona nije ni razvijala. U tom periodu sociologija je ideološki odbacivana kao „buržoaska nauka“. Kada su popustile ideološke stege razvoj sociologije započeo je sa problemom nedostatka naučnog kadra. Tada su postojali uslovi da se na samom startu u sociološki kadar infiltriraju kadrovi nepodobni za sociološko mišljenje, ali vrlo podobni za ideološko mišljenje. Kasnije se pokazalo da ovaj problem nije lako iskorijeniti.

Dakle, kada je riječ o sociologiji treba imati u vidu da je njen naučni potencijal opterećen kadrovima koji nisu u stanju da prave razliku između naučnih i ideoloških stavova. Zato često dolazi do sukoba među sociolozima. Na primjer, kod nas su poznati ideološki sukobi koji su krenuli od 1968.

¹¹⁶ *Isto*, str. 20-21.

godine. Ovi sukobi dostigli su takve razmjere da je pomjeren fokus sa naučnog rada na periferna politička pitanja. Međutim, bez temeljnog razumijevanja društvenih pojava i procesa u savremenom društvu nije moguć razvoj.

Danas je sociologija takođe u nezavidnom položaju. Opterećena je neoliberalnom ideologijom koja društvo ne vidi kao poseban entitet. Sociolozi su potisnuti u drugi plan da bi se ideologija onih koji imaju trenutnu društvenu moć mogla realizovati. Posljedica je jačanje procesa atomizacije sociologije, koji znači razvijanje sociologije bez društva.

Literatura

1. Arendt, H., *Totalitarizam*, Politička kultura, Zagreb, 1996.
2. Van Dijk, T. A., *Ideologija. Multidisciplinarni pristup*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
3. Vidaković, Z., *Korak nazad dva koraka napred*, Komunist, Beograd, 1971.
4. Đurić, M., *Mit, nauka, ideologija*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1989.
5. Kalanj, R. *Ideje i djelovanje. Ogledi o kulturnim promjenama i razvoju*, Hrvatsko sociološko društvo/Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 2000.
6. Kalanj, R., *Globalizacija i postmodernost*, Politička kultura, Zagreb, 2004.
7. Kalanj, R., *Sociologija i ideologija*, Socijalna ekologija, Zagreb, 2009., No. 3-4.
8. Lenjin, V. I. U., *Izabrana djela*, tom I, knjiga druga, Kultura, Beograd, 1948.
9. Milić, V., *Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1966.
10. Poper, K. R., *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, Tom 1: Čar Platona, BIGZ, Beograd, 1993.
11. Popović, M., *Problemi društvene strukture*, Beogradski izdavačko-grafički zavod. Beograd, 1974.
12. Popović, M., *Teorija i empirija. Sociološko istraživanje klasa i slojeva*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 1994.
13. Ristić, L., *Metodološki tehnicizam Karla Popera*, Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka, 2004.
14. Ristić, L., *Savremeno društvo i globalizam*, Zbornik radova, „Nauka i savremeni društveni procesi“, knjiga 8, tom II, Filozofski fakultet, Banja Luka (2008), 9-23.

15. Schwarzmantel, J., *The Age of Ideology. Political ideologies from the American revolution to post-modern times*, Macmillan Press Ltd. London, 1998.
16. Shils, E., Ideology. *International Encyclopedia of the Social Science*, The Macmillan Company and the Free Press, New York, 1968.
17. Todorović, A., *Neki problemi sociologije saznanja*, Stručno udruženje studenata Univerziteta u Nišu, Niš, 1979.
18. Feuer, L. S., *Ideology and the Ideologists*, Basil Blackwell, Oxford, 1975.
19. Habermas, J., *Saznanje i interes*, Nolit, Beograd, 1975.